

Економічна теорія

Олександр ШАРОВ

**ІСТОРИОСОФСЬКІ АСПЕКТИ
ГРОШОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ****Резюме**

У статті розглянуто питання про монетарну (грошову) глобалізацію – поняття, яке автор вперше обґрунтував та ввів у науковий обіг у попередньому дослідженні (Журнал європейської економіки, том 19, № 3, 2020, с. 419–432). Але якщо в першій статті розглядалися її геоекономічні аспекти (географічне поширення та універсалізація грошових відносин), то в цьому дослідженні зосереджено увагу на історіософських аспектах, а саме: на виокремленні закономірностей розвитку грошових відносин у контексті глобалізації. Доведено, що гроші виникли фактично одночасно в різних цивілізаціях і європейська модель не була заздалегідь приречена на те, щоб стати взірцем для світової грошової системи, втім її перевага забезпечувалася в ході складного багатовікового глобалізаційного процесу. Це стосувалося не тільки становлення та поширення грошових відносин у світі, а й їхньої універсалізації, що відіграло дуже важливу роль в економічній глобалізації. У результаті дослідження розкрито значення держави на останніх етапах глобалізації: від становлення золотого стандарту в XIX ст. до запровадження Бреттон-Вудської валютної системи та сучасних процесів її модернізації.

© Олександр Шаров, 2021.

Шаров Олександр, доктор економічних наук, професор, Національний інститут стратегічних досліджень та Інститут економіки і прогнозування Національної академії наук України, Київ, Україна. ORCID: 0000-0001-8460-9996. Емейл: osharov@niss.gov.ua.

Ключові слова

Дестафація грошей, глобалізація, грошові відносини, монометалічний стандарт, хриматогенез, центральні банки.

Класифікація за JEL: E42, E52, F59, N20.

27 джерел літератури.

*«Слабка валюта є ознакою слабкої економіки,
а слабка економіка робить слабкою націю»*

Ros Perot

*A weak currency is the sign of a weak economy,
and a weak economy leads to a weak nation.*

Ross Perot

Постановка проблеми

Мета статті полягає у розгляді історіософських аспектів поняття «монетарна (грошова) глобалізація», яке ми визначаємо як загальноісторичну тенденцію розвитку грошей у напрямку їхньої інтернаціоналізації та перетворення на загальносвітовий (глобальний) еквівалент вартості усіх товарів внаслідок зникнення кордонів у процесі функціонування грошей.

Відомий британський професор Б. Джесоп зазначає, що «глобалізація не є сингулярним причинно-наслідковим механізмом з універсальною унітарною логікою. Вона є надскладним результатом багатьох подій, процесів та трансформацій, який постійно розвивається; результатом поліцентричним, багаторівневим, політемпоральним та поліморфним. Тому, визнаючи те, що для багатьох, хоча в жодному випадку не для усіх фірм, фінансових інструментів та фракцій капіталу стало легше діяти в реальному часі у глобально-

му масштабі, варто зазначити, що *існують важливі моменти спадкоємності з історично попередніми хвилями ринкової інтеграції*» [1, 354] (виділено нами – О. Ш.). Відповідно сучасний стан монетарної глобалізації можна зрозуміти лише в результаті аналізу ходу та впливу її попередніх стадій.

Загалом протягом останнього часу економіста доволі часто доводиться стикатися з поясненням історії [2,99]. Це, зокрема, стосується праць двох американських дослідників – Д. Норта (*Douglass Cecil North*) та Р. Фогеля (*Robert Fogel*), які у 1993 р. отримали Нобелівську премію з економіки «за відродження досліджень в області економічної історії, завдяки додатку до них економічної теорії і кількісних методів, що дозволяють пояснювати економічні і інституційні зміни» [3; 4]. Серед більш сучасних робіт варто відзначити дослідження Д. Норта (у співавторстві з іншими науковцями) – «Насильство та соціальний порядок» [5] та нариси економіки історії С. А. Скоробагатова [6]. Втім, Д. Норт та А. Скоробагатов приділяють у своїх працях достатньо уваги економіці дарування та товарному обігу, а не грошам та грошовим відносинам.

Проблематиці економіки історії присвячені також багаточисельні журнальні публікації, серед яких можна виокремити, мабуть, одну [7] (і лише для того, щоби вказати на складність суміщення роботи економіста та історика, адже її автор, *ничтоже сумняшеся*, проголошує Володимира Великого князем Московії (якої не існувало ще понад два сторіччя після його смерті) для того, щоб обґрунтувати економічну політику Росії часів Єльцина та Володимира Путіна (заради якого, здається, і потрібен був Володимир Великий)).

Щодо історії грошових відносин, то серед економістів, які вивчали це питання, звісно, варто насамперед виокремити Р. Мандела, який дослідив історію монетної справи античних часів, [8] а також американського професора Л. Рендел Рея (*Larry Randall Wray*), який більш відомий як автор книги «Сучасна теорія грошей» [9] («*Modern Theory of Money*»), але в такому разі йдеться про його дослідження, яке він здійснив спільно з аспірантом щодо альтернативної історії грошей [10] та його пізнішу працю на цю саму тему [11].

Основний зміст

У нашому дослідженні також певною мірою пояснюється історія грошей з точки зору розвитку глобальних економічних процесів, на які вони безпосередньо впливали. Однак історія, викладена вище, виглядає, здається, дещо іншою історію, порівняно з тим, як вона викладається в підручниках, згідно з еволюційною теорією проходження у своєму розвитку шлях від простого обміну, через товари-еквіваленти до монопольного товару-еквіваленту (золота

та срібла). Йдеться про більш складний процес, на який впливали не тільки економічні фактори і який впливав на загально-суспільний розвиток.

Згідно з археологічними дослідженнями гроші виростили не з бартеру (як здавалося класикам), а з відносин, обумовлених економікою дарування (*gift economy*). Розпочавши з ритуальних обмінів подарунками, «в міру розвитку суспільства 1) відбувається виокремлення економічних відносин із соціальних, 2) відокремлюються ресурси певних домогосподарств один від іншого та від ресурсів спільноти, 3) збільшується значення особистої вигоди в мотивації та вчинках людей, 4) особисті узи поступаються місцем деперсоналізованим контактам, 5) зростають вимоги до еквівалентності обмінів та їх зустрічному характеру» [12, 129]. Тобто «ринкова економіка дуже поступово визрівала в надрах економіки дарування. Бартер, як здається, ніколи не був економічною системою, до якої було включено усе суспільство» [12, 129].

Зазначимо, що обмін подарунками, особливо серед князів, забезпечував трансфер великої кількості матеріальних багатств також до Києва [13, 386].

Бартерні угоди, звісно, існували (як і сьогодні), але вони не відігравали вирішальну роль у забезпеченні економічних потреб суспільства. А отже, зосередження уваги в науковому дослідженні власне на функціях та ролі такого «агента» (тобто державної влади) сприяє кращому розумінню процесів *хриматогенезу та глобальної монетаризації*.

Зазначимо, що як не було фатально визначеним (*predestinated*) західне лідерство в глобалізації, так і грошова глобалізація могла розвинутися з будь-якого з трьох цивілізаційних центрів людства – дхармічного (індуїстсько-буддійського), даоїстсько-конфуціанського або аврамичного, оскільки гроші як цивілізаційна інновація практично одночасно і незалежно виникли в кожному з цих центрів. Але надалі їхній розвиток відбувався відповідно до закономірностей економічного розвитку цивілізацій.

Дхармічна або індуїстсько – буддійська (*незважаючи на усі розбіжності у середині такого конгломерату*) цивілізація надає перевагу людині, її духовному стану, деколи відверто нехтуючи питаннями влаштування її земного життя.

Даоїстсько-конфуціанська цивілізація навпаки зосереджується насамперед на природі, вимагаючи, щоб людина пристосовувалася до «законів природи» (в тому числі «природних» законів державної влади). «Їхнім ідеалом є не свобода як мета в собі (вони не знали цього поняття, доки не переклали на свою мову відповідний термін, що прийшов до них із Заходу в кінці XIX ст.), а *спонтанність*, яка узгоджується з їхнім аналізом логіки процесів» [14, 249].

Обидва підходи, однак, мають вигляд неповноцінних, оскільки ігнорують кумулятивний ефект поєднання людини та природи, духовного та мате-

ріального. Таке поєднання більш властиве цивілізаціям, які базуються на *аврамічних* релігіях – іудаїзмі, ісламі та християнстві. Саме тут зародилися такі протилежні течії людської думки, як лібералізм та марксизм. «І там, і там «двійники «природи» забороняють довільне втручання, вимагаючи підкорення власним законам. «Невидима рука» ринку перекликається з хитрістю історичного розуму. (...) Ці складні ігри суверенної «активності» та управлінської «пасивності», які по-різному розгортаються на двох різних рівнях, виявляють єдине суверенне «теолого-ойкономічне» джерело» [15, 103].

Результатом розвитку античної ойкономіки є не просто винахід елліністичної форми грошей, а їхнє домінування у світі. В той час як в індуїстсько-буддійській традиції гроші є лише сакральним винаходом, частиною духовної практики і лише елліністичний вплив сприяв розвитку грошей на Індостанському субконтиненті (практично розпочавши його з «нуля», оскільки попередня буддійська практика виявилася тупиковою і втратила зв'язок з економічною практикою).

У рамках даостсько-конфуціанської цивілізації гроші розвивалися доволі динамічно відповідно до потреб «природних законів державної влади». Але китайські гроші не поширювалися далі Піднебесної. І згідно з «парадоксом Нідема» ці досягнення (зокрема ідея паперових грошей) широко використовувались поза межами цієї цивілізації, а саме: в надрах аврамічної цивілізації – звідки розпочали свою глобалізацію.

Зрештою, як вважає ізраїльський науковець Д. Шапс, винахід монети був не просто технологічним винаходом, а концептуальною революцією. Тільки з винаходом давньогрецької монети поняття «гроші» матеріалізується в історії. Монета виникла в той момент, коли в елліністичному суспільстві відчувалася потреба в такому засобі, в результаті чого деякою мірою вона приводила до раціоналізації та соціального вирівнювання, одночасно створюючи нові ілюзії, парадокси та еліти. [16] Саме стародавнім грекам належить ідея монетизації людських відносин, що відображено у вислові «Гроші – це людина» (χρήματ 'άνήρ). Взагалі, видається, що проникнення грошей (карбованої монети) в життя елліністичного суспільства відбувалося доволі повільно. Дослідники звертають увагу на те, що про їхній вплив на життя та звичаї філософи не згадують протягом двохсот років з моменту карбування перших монет [17]. Лише Геродот (484–413 рр. до Р.Х.) у своїй «Історії» пише (166-CLXVI) про покарання префекту Єгипта Аріанда за карбування срібних «даріків» [18, 201], а пізніше вже лише Арістотель (ще за сто років) детально розглядає вплив грошей у своїй «Політиці».

Отож, **глобалізація грошових відносин суттєво впливала не тільки на економічні, а й на політичну системи** – як у премодерний, так і в наступні періоди. Напрями грошових потоків якщо не визначали, то помітно сприяли виникненню не тільки античних та заокеанських колоній Нового часу, а й цілих імперій: як-от поширенню імперії Олександра Македонського або Чингіз-хана (які з різних сторін розповсюджували свою владу вздовж Ве-

ликого шовкового шляху (шляху золота та срібла). Один з прикладів такого впливу простежувався на території сучасної України: як ми бачили, потоки арабського срібла прямували на північ Європи, оминаючи середнє Придніпров'я, аж доки «перша срібна криза» 875–880 рр. не примусила русів шукати нового шляху – «шляху з варягів у греки», освоєння якого вимагали розбудови торгового центру в Києві, а надалі – і цілої держави.

Період модерну розпочався не тільки завершенням Середньовіччя (поширенням вогнепальної зброї, яка поклала кінець часам лицарського війська та буржуазною революцією в Нідерландах), сплеском наукових знань (ідеї Коперника, Галілея тощо) або геополітичними змінами (падіння Константинополя, відкриття Америки та інші Великі географічні відкриття), а й першою Великою інфляцією в Європі, яка була наслідком *поєднання нереалізованого монетарного потенціалу Нового Світу з розвинутою системою грошових відносин Старого Світу*.

У період модерну грошові відносини як інструмент соціальної технології відіграли важливу роль не тільки у поглибленні економічних відносин у середині суспільств, які їх активно використовували (європейського, арабського, індійського та далекосхідного), а й у поширенні (глобалізації) економічних відносин на інші країни та регіони. Тобто успішна колонізація була обумовлена технологічними перевагами не тільки в технічному, а й у соціально-економічному сенсі. І гроші відігравали не меншу роль, аніж порох, морські кораблі або паровий двигун.

Після поширення грошових відносин на усі населені континенти (*глобальна монетаризація*) на порядок денний постало питання уніфікації грошових систем. І знову на лідерство у цьому процесі претендувала Європа. Адже ще латинський дистих часів Римської імперії стверджував: «Єдина віра, вага, міра та гроші єдині Робають світ незмінним» («*Una fides, pondus, mensura, moneta sit una Et status illaesus totius orbis erit*»). Саме ці рядки використав у якості епіграфу до своєї праці *De Monetis, Et re Numaria* (яка була надрукована у 1591 р. і стала класичною працею з карбування монет на наступні два сторіччя) Р. Буделіус (*Renerus Budelius*). Втім, римляни мали на увазі монетарну уніфікацію лише на теренах власної імперії, а Р. Буделіус закликав до уніфікації монет на німецьких землях (які в той час були поділені між багаточисельними королівствами, герцогствами, курфюршествами, вільними містами та єпископствами (одне з яких розташовувалося навколо міста Рурмонду, монетний двір якого очолював Р. Буделіус). Загальна теза Буделіуса полягала в тому, що торговельні партнери повинні прагнути використовувати лише одну валюту. У часи Кельнської війни (1583–1588) у Німеччині було кілька різних валют і законів щодо карбування монети і це не тільки стримувало внутрішню торгівлю в Німеччині, а й призвело до збройного конфлікту, що спричинило до ще більшої фрагментації економіки. Отож, роботу Р. Буделіуса можна сприймати як спробу об'єднати Німеччину (та решту Європи) через одну валюту. В цьому плані Р. Буделіус вирізняється не тільки

від середньовічних дослідників у галузі грошового обігу (для яких був характерний монетарний націоналізм), а й від своїх сучасників-меркантилістів: йдеться про синтез двох традицій, коли, з одного боку, стверджується можливість фидуціарних грошей (Р. Буделіус говорить про право суверена карбувати гроші «хоч зі шкіри, хоч з солі або будь-якого матеріалу аби тільки він чесно відшкодував витрати підданих»), а з іншого – розкривається практична корисність універсалізації грошового обігу як засобу збільшення доходів у надзвичайних ситуаціях.

Але якщо Р. Буделіус переймався ідеєю єдиної валюти для німецьких земель, то італійський економіст та банкір-мінйоло Г. Скаруффі (*Gasparo Scaruffi*; 1519–1584) у своєму трактаті, який вийшов у світ майже десятиріччя раніше (у 1582 р.) запропонував універсальну загальноєвропейську валюту для створення відкритої, об'єктивної та справедливої економічної системи, яка, на його думку, була основою справедливого суспільства. Спираючись на свій досвід фінансиста та керівника монетного двору, а також знання практики різних італійських держав, він переконався, що кількість та варіанти монет в обігу, а також довільні практики (девальвація) лише перешкоджали торгівлі.

Щоб вирішити ці проблеми, він запропонував валюту, цінність якої була би універсальною через те, що вона базується на внутрішній вартості його вмісту дорогоцінних металів. Г. Скаруффі опублікував свої ідеї в книзі під назвою «Алітіонфо» (давньогрецькою – «Істинне світло») [19]. Саме так він запропонував назвати універсальну валюту, яка буде основою суспільства, заснованого на об'єктивних діях у світлі природного права. В «Алітіонфо» аргумент про універсальну систему карбування грошей на підставі власної цінності, яка не підлягає примхам князів або домовленостям купців, стає метафорою економіки та суспільства, що спирається на універсальні стандарти об'єктивності та справедливості. Не зовсім зрозуміло, наскільки його ідеї вплинули на інших економістів, але його погляди були помітним кроком уперед від меркантилізму до більш сучасної економічної концепції. Щодо практичних наслідків, то їх довелося трохи почекати. На сучасному етапі глобалізації **уніфікація грошового обігу відбувалася шляхом встановлення нометалічного стандарту.**

Класичний період золотого стандарту тривав з 1880 по 1914 рр. Перша частина цього періоду характеризувалася тим, що товарні ціни м'яко знижувалися, оскільки все більше країн приєднувалося до золотого стандарту, а отже, прагнули накопичити золоті резерви. Це збільшило попит на золото майже у всьому світі. Звичайно, невід'ємною частиною золотого стандарту було також подорожчання золота порівняно з іншими товарами на тлі зниження загального рівня цін, що стимулювало пошук нового золота. Відкриття нових золотих родовищ у 1890-х роках в Австралії та Америці допомогло розвернути тенденцію у зворотному напрямку і ціни зросли.

Головне, однак, було в тому, що впроваджувана система золотого стандарту вже з самого початку була «інфікована» системою кредитної емісії, тобто золотий стандарт завдяки включенню в його механізм такої інституції, як центральний банк, містив зачатки нової системи – системи кредитних грошей.

Отже, можна зробити висновок, що на цьому етапі глобалізації модернізація грошової системи відбувалася за участю держави. Втім, якщо в часи премодерної глобалізації держава лише «підштовхувала» ці процеси, надавала їм відповідну форму, то тепер **держава безпосередньо займалася впровадженням більш інноваційних форм грошового обігу**, «підганяючи» їх (*tailor-made*) під вимоги ринку.

Однією з таких спроб було створення золото-девізної системи, цінність якої полягала не в тому, що вона намагалася в нових умовах повернути старий, перевірений принцип емісії золотих грошей, а в тому, що **на Генуезькій конференції було запроваджено один з основоположних принципів сучасної кредитної грошової системи – принцип «деполітизації грошей»**, згідно з яким емісія грошей має здійснюватися відповідно до потреб економіки, а не політичної доцільності.

Інший важливий досвід полягав у тому, що грошові реформи можуть бути успішними лише за умови співробітництва між центральними банками різних країн, а також наявності єдиного стандарту для усіх (принаймні європейських) валютних систем, яким на той момент могло бути лише золото. А тому негнучкість такої основи примушувала шукати нові принципи розбудови глобальної грошової системи. І такі принципи, знайдені у Бреттон-Вудсі, суттєво змінили порядок діяльності центральних банків у монетарній сфері: тепер емісійні банки створюють національні гроші на базі доларів, які надходять до них у порядку сплати дефіциту платіжного балансу США і спрямовують ці гроші утримувачам зобов'язань з боку американських контрагентів, одночасно реінвестуючи більшість отриманих доларів на американському фінансовому ринку. В такий спосіб, як зауважив відомий французький науковець проф. Ж. Рюеф, «Сполучені Штати не повинні були більше здійснювати розрахунки щодо тієї частки свого платіжного дефіциту з іншими країнами. Все відбувалося в площині чисто фінансовій, немов би дефіциту зовсім не існувало. Золотовалютний стандарт здійснив у такий спосіб революційну зміну у світових фінансах та народив таємницю дефіциту без сліз. Цей механізм дозволив країнам, які емітували валюту з міжнародним престижем давати без забирання, кредитувати без позичання, набувати без сплати» [20, 23].

Перехід до золотовалютного (а зрештою – до золото доларового) стандарту призвів до трьох таких наслідків:

- по-перше, дефіцит платіжного балансу перестав впливати на сукупну купівельну спроможність (що автоматично відбувалося в умо-

вах золотого стандарту внаслідок фізичного переведення за кордон грошового товару – золота);

- по-друге, в рамках такої системи кожний платіжний дефіцит країни, яка емітує «розрахункову валюту», призводить до подвоєння світової бази кредитування; а таким чином, коли капітал повертається до країн, з яких надійшов (у порядку розрахунків по сальдо платіжного балансу) існує ймовірність виникнення кредитного буму в «дефіцитних» країнах без виникнення рецесії в «профіцитних» країнах;
- по-третє, нова система призводить до помилкової природи кредитної структури, що відбувається внаслідок «подвоєння заставних вимог» (*double mortgage*) на більшість золотих запасів країни-емітента резервної валюти [20, 24–28].

Водночас зростання виробництва товарів та обсягів торгівлі зумовлює зміну принципу грошової емісії: карбування навіть дорогих золотих монет вже не може задовольнити економічні потреби і промислово-розвинуті країни переходять до друку паперових грошових знаків центральних банків.

Важливим, а певною мірою і визначальним чинником подальшої еволюції грошових відносин було виникнення принципово нового емісійного інституту – центральних банків. Перші центральні банки були створені скоріше як спеціальні комерційні банки, а не публічні фінансові інститути, які не орієнтовані у своїй діяльності на максимізацію прибутку – в які вони трансформувалися значно пізніше. Але в будь-якому разі це були доволі спеціальні установи, які були не просто головними банкірами уряду, а й отримували від нього привілейовані ліцензії, особливо щодо банкнотної емісії. У багатьох випадках, зокрема в скандинавських країнах, Нідерландах або в Австро-Угорщині, право банкнотної емісії надавалося їм у вигляді монополії [21, 4].

Зрештою, в рамках нового монетарного механізму утворилися **два основні емісійні інститути**: 1) характерні для метрополій *центральні банки* – з їхнім *дискреційним правом емісії* на основі *монетарного суверенітету*; 2) властиві для колоній *валютні бюро* – чиє емісійне право базувалося на резервних вимогах та залежало від зовнішнього управління (навіть якщо бюро не було підпорядковане іноземним центробанкам або іншим органом монетарної влади).

З іншого боку, держава претендувала на право грошової емісії також з боку своїх фіскальних органів – або у вигляді безпосередньої емісії *казначейських білетів*, або шляхом прямого зобов'язання центральних банків до викупу короткострокових урядових боргових зобов'язань (облігацій, бондів тощо), що не тільки покладало на центробанк функції «*банку уряду*», а й фактично створювало два центри прийняття рішень щодо емісії грошей. Такий стан відносин почав змінюватися лише у післявоєнні роки (*U.S. Treasury-Fed*

Accord of 1951), але потрібні були ще два десятиріччя, перш ніж відмова від (і навіть законодавчо закріплена заборона) прямого кредитування урядів центральними банками стала загальноприйнятим правилом.

Отже, подальший розвиток світової грошової системи відбувся власне за німецьким прикладом – тобто монополією центрального банку на емісію паперових грошових знаків, що, зрештою, лише відновило *емісійний status quo ante* – право монетної регалії в нових умовах трансформувалося в монопольне право емісії кредитних грошей.

Звісно, що згадані зміни помітили монетарні влади окремих країн, а також центр світової валютної системи – Міжнародний валютний фонд, який на сьогодні є однією з найбільших (188 країни-члени) та найбільш відомих відомих міжнародних організацій. Створений для управління системою фіксованих валютних курсів, у якій усі валюти були фактично прив'язані до американського долара, Фонд був примушений у нових умовах шукати *raison d'être* свого подальшого існування.

Такий сенс було знайдено у необхідності координації дій із забезпечення фінансової стабільності світу. Випустивши з пляшки джина вільного руху капіталу, фінансовий світ створив найбільшу загрозу своїй стабільності. Макроекономічні показники вже не можуть виконувати функції попереджувальних знаків наближення криз: останні виникають як цунамі і так само несподівано (з точки зору старих економічних поглядів) переносяться під поверхнею фінансового ринку у віддалені частини світу.

Таким чином, об'єктивно виникла потреба у створенні «станцій постійного нагляду» та «центру оперативного реагування». Отож, в історичній перспективі, повзуча демонетизація золота є однією з відмінностей між глобалізацією у період 1870–1914 рр. та нашими часами. Золотий стандарт базувався на принципі фіксованих валютних паритетів і тому був «обов'язковою умовою» (*sine qua non*) механізму великомасштабних міжнародних інвестицій. А сучасна фінансова глобалізація відбулася в період значної курсової волатильності і тому вимагає лише незначних золотих резервів [22, 321].

До секторальних, функціональних та інституціональних додалися ще й **технологічні зміни** у світовій валютній системі.

Ідея «комп'ютеризації» грошового обігу базується на попередніх розробках у цій галузі, які виходили з бажання подолати недоліки готівкового обігу. І якщо в корпоративному, «оптовому» обігу це можна було давно вже робити шляхом простих банківських записів на рахунках клієнтів, то в «роздрібному обігу» це тривалий час становило проблему, адже заміна «дзвінкової монети» паперовими грошовими знаками, у т. ч. банкноти, векселі або чеки лише спрощувало проблеми, але не вирішувало їх, аж доки не з'явилися кредитні картки.

Історія банківських карток розпочалася з 1946 р, коли *Flatbush National Bank of Brooklyn* організував роботу за кредитною схемою «*Charg-It*» («Оплата»), яка передбачала звіти, які приймали місцеві магазини від клієнтів за невеликими покупками. Після здійснення покупки магазин передавав ці звіти в банк, який оплачував їх з рахунків покупців [23]. Перша масова платіжна картка («*Diner's Club*») відбулася у 1949 р. Далі разом з розвитком ринку США операції з картами активно розповсюджувалися і невдовзі (кінець 1950–1960 рр.) з'явилися такі відомі платіжні системи, як *Visa*, *MasterCard* та *American Express*. Спочатку у процесі використання банківських карток застосовувалася анахронічна технологія з пересиланням звітів поштою. Але в кінці 1960-х років у Сполучених Штатах було створено спеціальну комісію щодо розробки «без паперового обліку», мета якої полягала у розробці принципів організації автоматизованих розрахункових палат. У 1978 р. в США з'явилася своя система електронного переказу коштів.

Паралельно розвивалися первісні форми банківських розрахунків за посередництвом персональних комп'ютерів – системи «*home banking*» (для приватних клієнтів) та «*firm banking*» (для корпоративних клієнтів). У 1984 р. в США було лише дві «великі» (як на той час) системи «*home banking*», створені *Bank of America* (8 тис. клієнтів) та *Chemical Bank* (5 тис.). За рік кількість клієнтів помітно зросла і з'явилися нові конкуренти. І це зрозуміло, адже як зауважив проф. Д. Чорафас: «Технологія – вибагливий партнер. Подібно до Аліси в Країні чудес, нам доводиться бігти з усіх ніг, щоб тільки залишатися на тому самому місці» [24, 236]. А в реальному житті кожен банк зацікавлений у тому, щоб покращити своє місце. Отож, доводилося постійно удосконалювати свою технологію. Технічною основою більш досконалої форми електронного банківського обслуговування була система «*videotext*», яка становила мережу каналів електронного розподілу відео-інформації, яка поступала на екрани телевізорів або дисплеї ПК, що встановлювалися у клієнтів вдома. Піонерами у використанні цієї системи були бібліотечні центри та інформаційні агентства, але доволі швидко новинку почали використовувати банки.

Почалася ера «електронних грошей» або, як ми запропонували тоді назвати це явище, «**дестафації**» [25, 87] грошей (від англ. *stuff* – речовина) – тобто **зникнення речової форми засобів обігу та платежу**. За майже два десятиріччя це явище набуло таких масштабів, що «в ході триваючої еволюції грошей, здається, що долар в кінцевому підсумку стане абстрактною одиницею валюти без конкретного втілення в металі або папері. Цей зсув у бік абстрактної валюти стане ще більш складним внаслідок еволюції регіональних та глобальних ринків» [26, 419].

Водночас взаємозалежність валютних ринків значно підвищилася з розвитком засобів комунікації та обробки інформації. Виникнення загальнонаціональних платіжних систем, які функціонують у режимі реального часу (*Real Time Gross Settlement – RTGS*), а пізніше – їхнє з'єднання у міжнародні

фінансові тенета (такі як ЄС-івська система TARGET) – також серйозно відобразилося на функціонуванні світової валютної системи. Адже тепер правила валютного регулювання та контролю повинні враховувати можливий вплив операцій не тільки на національну економіку. Відповідно варто враховувати також вплив операцій, які відбуваються на географічно віддалених ринках. Власне цю залежність продемонструвала криза 1997–1998 рр., яка зі швидкістю «коронавірусу» розповсюдилася з Південно-Східної Європи до Латинської Америки та Росії.

Висновки

У результаті історичного аналізу виявлено, що гроші відіграли визначну роль у процесі економічної глобалізації, зокрема:

1) призвели до появи загального сенсу господарської діяльності, створивши єдину економічну парадигму, що базувалася на вартості продуктів виробництва (товарів), мірилом якої вони були, а грошовий вимір вартості став загальною економічною мовою («економічною *lingua franca*»), якою різноманітні ринки спілкуються між собою;

2) стали універсальним інструментом розвитку торговельних та кредитних відносин в усьому світі завдяки виконанню функцій засобу обігу та платежу;

3) були універсальним стимулом (спонукальним мотивом) для пошуку нових ринків збуту та постачання, розвитку нових торговельних шляхів, великих географічних відкриттів, економічної інтеграції та, врешті, самої економічної глобалізації;

4) становили державотворчий елемент, що мало важливе значення в процесі виникнення, розвитку та укріплення багатьох державних утворень. У зв'язку з цим, крім згаданих вище прикладів, можна звернути увагу на ту роль, яку такі фактори, як Бреттон-Вудська система золото-доларового стандарту, «доларовий голод», «дилема Трифіна», виникнення євродоларів та доларизація економік окремих країн відіграли у становленні сучасної фінансово-економічної могутності США, або яку створення колективної валюти євро має для підтримки провідної ролі Європейського Союзу у світі та тенденції до його перетворення на «Сполучені Штати Європи».

Усі ці процеси, які відбувалися як на ринках окремих країн або невеликих регіонів, так і на міжнародному рівні (на який гроші у своїй функції світових грошей вийшли практично зразу після своєї появи) становлять суть грошової глобалізації.

Розглядаючи грошову глобалізацію з позиції сьогодення, можна констатувати, що періоду премодерну з його родовим (персональним) суверенітетом монархів та торговельною (обмінною) економікою цілком іманентними були металеві гроші; модерна епоха – з державами-націями та промисловим розвитком потребувала вже кредитних грошей (не прив'язаних до вартості речовини, з якої вони були зроблені); натомість пізно-модерн з глобальною мережевою системою понадсуверенітету та постіндустріальною економікою потребує ще більш гнучких монетарних систем, які базуються на електронних технологіях переказу інформації.

Якщо притримуватися поміркованої антиеволюційної версії історичної динаміки Е. Гіденса [27, 402], то варто визнати неможливим перенесення на розвиток суспільства біологічної моделі еволюції, згідно з якою нові різновиди просто заміщують старі. В суспільному розвитку (в т. ч. в її економічній складовій) нове переважно не замінює старе, а надбудовується над ним (за гегельянським принципом «діалектичного заперечення»). Власне такий процес ми могли побачити в еволюції грошових відносин у процесі глобалізації, коли **різні форми грошових знаків** (золото, банкноти комерційних банків, банкноти центральних банків, фідуціарні / фіатні гроші, електронні гроші) **не зникають у зв'язку зі заміною на нові, а зберігаються, одночасно віддаючи пріоритет новим формам, більш адекватним оновленим умовам економічного життя**. Таким чином, накопичення досвіду супроводжується зміною співвідношення структурних компонентів та їхнього значення для функціонування усього механізму.

З огляду на це можна стверджувати, що **грошова глобалізація**, у т. ч. такі явища, як поширення грошових відносин, універсалізація грошових систем розрахунків і платежів, використання в національному обігу іноземної валюти, вільна конвертація валют та лібералізація міжнародного руху грошового капіталу, **створила необхідні передумови економічної глобалізації, яка була однією з рушійних сил процесу глобалізації**.

Список використаної літератури

- Джессоп Б. Государство: прошлое, настоящее и будущее. Москва : Дело, 2019. С. 354.
- Заостровцев А. П. О сильных и слабых в экономике истории (размышления над новой книгой). *Общественные науки и современность*. № 4. 2019. С. 99–108.
- North D.C. Biographical. *The Nobel Prize*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1993/north/biographical/>.

- Fogel R. W. Biographical. *The Nobel Prize*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1993/fogel/biographical/>.
- North D. C., Wallis J. J., Weingast B. R. *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009 – xvii + 308 pp.
- Скоробогатов А. С. Общество как договор между сильными и слабыми. Очерки по экономике истории. Москва : ВШЭ, 2018, 247 с.
- Hedlund S. Vladimir the Great, Grand Prince of Muscovy: Resurrecting the Russian Service State // *Euro-Asia Studies*, vol.58, No. 5. P.781–785.
- Mundell R. The Birth of Coinage // Columbia University, Department of Economics, Discussion Paper No. 0102-08. N.Y., N.Y., Feb. 2002, 42 pp.
- Рей Р. Сучасна теорія грошей. Київ : Наш Формат, 2017. 477 с.
- Wray R. L. *Modern Money Theory. A Primer on Macroeconomics for Sovereign Monetary Systems*. N.Y., L.: Palgrave Macmillan, 2015, xvi+306 p.
- Tymoigne É. , L. Randall Wray L. Money: An Alternative Story // University of Missouri. Kansas City, Working Paper No. 45, July 2005, 22 pp.
- Wray R. L. Introduction to an Alternative History of Money. *Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper*. No. 717, May 2012, 50 pp.
- Буторина О. В. О происхождении монет. *Современная Европа*. 2016. № 3. С.124–135.
- Noonan Th. S. The Monetary History of Kiev in the Pre-Mongol Period. *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 11, No. 3/4 (December 1987). P. 384–443.
- Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Київ : Основи, 1998. 669 с.
- Кобылин И. Подробности взрыва: семиотика, синергетика и «ойкономия» истории. *Неприкосновенный запас*. 2020. № 1 [129]. С. 97–110.
- Schaps D. M. *The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece*. Chicago: University of Michigan Press, 2004. 312 pp.
- Kurke L. Herodotus and the Language of Metals. *Helios*. vol. 22. No.1. 1995. P. 36–64.
- Геродот. Історія. *Геродот. Історії в дев'яти книгах*. Київ : Наукова думка, 1993. 576 с. Книга 4, Мельпомена, С. 180–228.
- Scaruffi G. *L'Alitinofo* – Bari: Gius, Laterza & Figli, 1913, 400 p. URL: <https://archive.org/stream/economistidelcin00grazuoft#page/378/mode/2up>.
- Rueff J. *The Monetary Sin of the West*. N.Y., N.Y: Macmillan Company, 1972, P. 23.

- Capie F., Fischer S., Goodhart Ch., Schnadt N. The development of central banking // Chapter in: The future of central banking: the tercentenary symposium of the Bank of England. Cambridge. Ed. by Capie F., Fischer S., Goodhart Ch., Schnadt N. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, P. 1–112.
- Ferguson N. The Cash Nexus. Money and Power in the Modern World 1700-2000. L.: Penguin Books, 2002. 553 p.
- Frishberg H. The Origins of the Credit Card Trace Back to a Flatbush Bank. *Brownstoner*, March 24, 2016. URL: <https://www.brownstoner.com/history/bank-credit-card-brooklyn-flatbush-national-bank-history/>
- Chorafas D. N. Money: The Banks of the 80's . N.Y., N.Y.: Betrocelli Books, 1982,– xiii, 239 pp.
- Шаров А. Н. Развитие «банковской технологии». *США: экономика, политика, идеология*. 1986. № 9. С. 85–92.
- Khan A. The Evolution of Money: A Story of Constitutional Nullification. *University of Cincinnati Law Review*, Winter, 1999, vol. 67, No. 2, 444 p.
- Giddens A. A Contemporary Critique of Historical Materialism, vol.2: The Nation State and Violence. Cambridge : Polity Press, 1984, 402 pp.

Стаття отримана: 4 січня 2021 р.
Стаття рецензована: 8 січня 2021 р.
Стаття прийнята: 9 січня 2021 р.